

РОЗДІЛ І

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 347.97 /99

DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-79-2-19-31>

Зозуля Євген Вікторович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню організаційно-правових засад становлення, виявленню особливостей і тенденцій функціонування та розвитку судової системи в процесі державотворення незалежної України. Уточнено дефініцію поняття «судова система» як організаційної форми судової влади. Завдяки застосуванню історико-правового підходу запропоновано періодизацію основних етапів становлення та розвитку судової системи України. Проаналізовано систему нормативно-правового забезпечення організації і діяльності судової системи України, яка обумовила поетапні структурні зміни судової системи на основі розвитку та зміни функцій наявних судів із поступовим відокремленням низки їх підрозділів у самостійні ланки судової системи зі спеціальною підсудністю або в додаткові судові інстанції. Охарактеризовано структуру судової системи та особливості її зміни в контексті прийняття Концепції судово-правової реформи 1992 року, ухвалення Конституції України, проведення так званої «малої судової реформи» 2001 року, судової реформи 2010 та 2016 років. Висвітлено особливості організації судової системи протягом указанного періоду. Визначено напрями подальшого реформування судової системи та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення та організаційних засад її функціонування і розвитку.

Ключові слова: *судова система; організаційно-правові засади; нормативно-правове забезпечення; судова реформа; організаційне забезпечення.*

Постановка проблеми. Судова система є одним із найважливіших елементів державотворення сучасної України. У цьому контексті важливою проблемою є наукове осмислення ролі та місця судової системи у правовій державі, що, у свою чергу, зумовлює необхідність поглибленого дослідження історичних особливостей її

становлення, аналізу політико-правових передумов утворення і розвитку судової системи України.

Слід зазначити, що в Україні впродовж усього сучасного періоду державотворення судова система зазнавала неодноразових спроб її реформування, які були вигідні тим політичним силам, які могли забезпечити законодавче впровадження відповідних змін – ухвалення законів, у тому числі змін до Конституції, реалізацію прийнятих нормативно-правових актів з питань судової діяльності на практиці.

Необхідність подальшого проведення судової реформи в Україні і на сьогодні є одним із найбільш актуальних та важливих завдань діяльності органів державної влади й управління, особливо з огляду на євроінтеграційний напрям нашої держави. Безсумнівно, основним її завданням є утвердження справедливого суду та вдосконалення вітчизняної судової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різною мірою питання становлення і розвитку судової системи України були предметом наукових досліджень вітчизняних правознавців. Зокрема, проблеми вдосконалення теоретико-правових положень у доктрині судової влади, формування їх сучасного концепту були предметом докторського дисертаційного дослідження М. Булкат [1], сутність та головні напрями демократизації як закономірності модернізації українського судочинства в умовах соціальних змін опрацьовано в дисертаційному дослідженні Д. Дубінко [2], результати розгляду наукових аспектів щодо розвитку судоустрою новітнього періоду висвітлено в монографії В. Бринцева [3], на доктринальному рівні проблеми впровадження електронного суду досліджено в монографії О. Бринцева [4], історико-правовий аспект становлення судової системи України є предметом дисертаційного дослідження Н. Охотницької [5], В. Кривенко дослідив питання демократизації судової системи України [6], процес реформування організаційної побудови судової системи України, поштовхом до якого стала так звана «мала судова реформа» проаналізовано в науковій статті О. Хотинської-Нор [7].

Водночас 30-річний досвід становлення і розвитку судової системи України потребує його подальшого системного наукового аналізу, узагальнення та систематизації з метою вдосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя, пошуку нових підходів у реалізації завдань сучасного етапу судової реформи.

Мета статті полягає в комплексному теоретичному узагальненні та аналізі організаційно-правових засад становлення, виявлення особливостей і тенденцій розвитку судової системи незалежної України.

Виклад основного матеріалу. Проголошення незалежності України, крім інших фундаментальних завдань державотворення, зумовило формування нової за своєю структурою, принципами й напрямками діяльності судової системи.

Обґрунтовуючи зміст поняття «судова система», необхідно зауважити, що питання чіткого визначення термінів «судова система», «система органів судової влади» у вітчизняній правовій доктрині залишається відкритим. У цьому контексті, на наш погляд, необхідно підтримати позицію тих вітчизняних правників, які передбачають визначення поняття системи органів судової влади в контексті концентрування уваги на одній з основоположних функцій судової влади – здійснення правосуддя. Обстоюючи зазначені положення, науковці зазначають, що

організаційною формою судової влади є судова система, до складу якої входить сукупність судів, органів управління судовою системою і квазісудових установ, що діють на території конкретної держави [1, с. 274].

На нашу думку, процес становлення і розвитку судової системи незалежної України можна розділити на декілька етапів, кожний з яких має свої змістовні характеристики та ознаки.

Уважаємо, що перший етап, який відбувся протягом 1990–1996 рр.: від підвалин створення незалежної держави до ухвалення Конституції України – можна визначити як етап становлення судової системи України.

Насамперед необхідно зазначити, що основи створення судової системи незалежної держави було закладено ще наприкінці існування радянської України. Фундаментальною основою цього процесу стало ухвалення 16 липня 1990 року Верховною Радою Української РСР XII скликання (Верховна Рада України I скликання) основоположного, засадничого політичного і правового документа – Декларації про державний суверенітет України. У Декларації було проголошено, що державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову [8]. Безумовно, прийняття Верховною Радою Української РСР Декларації про державний суверенітет України стало початком, своєрідною точкою відліку процесу як відновлення державної незалежності України загалом, так і трансформації попередньої радянської правової системи.

Визначаючи систему нормативно-правових актів, які стали основою формування судової системи нашої держави, варто наголосити, що наступним важливим нормативно-правовим актом у цьому процесі став Закон УРСР «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 24 жовтня 1990 року, яким встановлено, що найвищий судовий контроль і нагляд за судовою діяльністю судів республіки здійснюються лише Верховним Судом Української РСР, а організація і порядок діяльності судів Української РСР визначаються законами Української РСР [9].

Спроба державного перевороту в СРСР, яка увійшла в історію як серпневий путч 19–21 серпня 1991 року, прискорила процес здобуття незалежності нашої держави, наслідком чого стало ухвалення Верховною Радою України 24 серпня 1991 року Акта проголошення незалежності, який є фундаментальним документом для становлення української держави, і, відповідно, обумовив необхідність проведення судово-правової реформи.

Серед нормативно-правових актів, що визначили порядок діяльності судової системи в період становлення незалежності України, слід виокремити Закон України «Про правонаступництво», у якому закріплено, що органи державної влади й управління, органи прокуратури, суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, діють в Україні до створення органів державної влади й управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України [10, ст. 4].

Зосереджуючи увагу на організаційно-правовому забезпеченні становлення та розвитку судової системи незалежної України, зауважимо, що початком становлення судової влади в Україні вважається прийняття Концепції судово-правової реформи, що була схвалена Верховною Радою України 28 квітня 1992 року (далі – Концепція) [11]. Визначаючи її значення для становлення судової системи новоствореної незалежної держави необхідно вказати на те, що, по-перше, вона була ухвалена

Верховною Радою України на виконання Декларації про державний суверенітет України та Акта проголошення незалежності України, а по-друге, стала першим концептуальним документом, який визначив зміст і напрями розвитку судової влади в Україні.

У зазначеній Концепції було визнано, що головною метою судово-правової реформи і формування незалежної судової влади є перебудова судової системи, створення нового законодавства, удосконалення форм судочинства. Визначалося, що для реалізації цієї стратегічної мети необхідно: шляхом ефективного розмежування повноважень гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої влади; реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою і наукою; створити систему законодавства про судоустрій, яке б забезпечило незалежність судової влади; поступово здійснити спеціалізацію судів; максимально наблизити суди до населення; чітко визначити компетенцію різних ланок судової системи; гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом. Стосовно системи судоустрою Концепцією встановлювалося, що в Україні діють Конституційний, загальні та арбітражні суди, кожен з яких має чітко визначену компетенцію [12].

З метою реалізації основних етапів Концепції протягом 1992–1996 років було підготовлено та прийнято низку важливих законів, які забезпечили поетапні структурні зміни судової системи на основі розвитку і зміни функцій наявних судів із поступовим відокремленням ряду їх підрозділів у самостійні ланки судової системи зі спеціальною підсудністю або в додаткові судові інстанції, визначили організацію та порядок діяльності Конституційного Суду України як незалежного органу в системі судової влади.

Зокрема, 17 червня 1992 року Верховна Рада України вносить зміни до чинної на той час Конституції (Основного Закону) України і приймає Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», кримінально-процесуального і цивільного процесуального кодексів Української РСР». Статтею 149 Конституції закріплювалося, що судами України є Верховний Суд України, обласні суди, Київський міський суд, міжрайонні (окружні) суди, районні (міські) народні суди [5, с. 88]. Крім того, Постановою Верховної Ради України від 3 лютого 1993 року було впорядковано систему військового судочинства, згідно з якою військові трибунали України було перейменовано у військові суди України [13].

Безумовно, упорядкування системи військових судів потребувало внесення змін до чинного законодавства з метою регламентації нової системи загальних судів новоствореної незалежної держави. Тому Верховною Радою України 24 лютого 1994 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР»», яким установлювалося, що Верховний Суд України, Верховний Суд Республіки Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські суди, міжобласний суд, міжрайонні (окружні), районні (міські) суди та військові суди регіонів, Військово-Морських Сил і гарнізонів становлять судову систему загальних судів України [14, ст. 20]. Крім того, цей нормативно-правовий акт був доповнений главою 3-1, яка визначила правовий статус, організацію та повноваження військових судів України [14, гл. 3-1].

У переліку цих законів вагомим є і Закон України «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 року, яким закріплювалося, що Конституційний Суд України є незалежним органом у системі судової влади, покликаним забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав та свобод особи [15].

Слід зауважити, що в зазначений період в Україні було проведено системну роботу щодо нормативно-правового забезпечення організації та налагодження діяльності різних складових органів судової системи. Свідченням цього є ухвалення низки законодавчих актів, зокрема Закону України «Про господарські суди» від 04 червня 1991 року, Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року, Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року, Закону України «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів України» від 02 лютого 1994 року, Закону України «Про органи суддівського самоврядування» від 02 лютого 1994 року, Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 01 грудня 1994 року. Ухвалення згаданих вище нормативно-правових актів дозволило налагодити діяльність господарських судів, на законодавчому рівні визначити статус суддів, систему та повноваження кваліфікаційних комісій суддів, запровадити суддівське самоврядування, врегулювати порядок оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності адміністративних органів, порядок відшкодування шкоди, заподіяної органами розслідування, прокуратурою і судом.

Наступний етап розвитку судової системи, на нашу думку, відбувся протягом 1996–2002 рр. Він був спрямований на реалізацію конституційних положень щодо побудови судової системи України, проведення так званої «малої судової реформи», намагання надати судовій реформі реального характеру.

Новий імпульс для подальшого розвитку судова система отримала після прийняття на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року Конституції України, яка заклала основи побудови судової системи України, визначила її побудову за принципами територіальності та спеціалізації. При цьому необхідно зауважити, що нова Конституція України передбачила дещо іншу модель судової влади, ніж та, що існувала до прийняття Основного Закону.

Зокрема, Конституція розмежувала Конституційний Суд України як суд конституційної юрисдикції та суди загальної юрисдикції з використанням визначення «суди загальної юрисдикції» [16, ч. 3 ст. 124]; закріпила принципи територіальності та спеціалізації в побудові системи судів загальної юрисдикції [16, ч. 1 ст. 124]; встановила систему судів загальної юрисдикції України, визначила, що найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України, вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. До того ж Конституція встановила, що відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди, запровадивши тим самим інститути апеляційних та спеціалізованих судів [16, ч. 2, 3, 4 ст. 125]. Крім того, нова Конституція заборонила створення надзвичайних та особливих судів [16, ч. 5 ст. 125], тоді як Конституційний Договір від 8 червня 1995 року припускав можливість створення таких судів у воєнний час. Установлена Конституцією України модель судової системи є характерною для європейських держав [17, с. 26–27].

Одним із найважливіших завдань після ухвалення Конституції незалежної України на шляху розвитку судової системи було формування Конституційного Суду. Ця вимога була передбачена пунктом 6 Перехідних положень Конституції, який визначав, що Конституційний Суд України формується відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності. До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України [16, р. XV, п. 6]. Керуючись цим конституційним положенням, Верховна Рада України 16 жовтня 1996 року ухвалила Закон України «Про Конституційний Суд України», у якому було конкретизовано основи конституційного судоустрою та конституційного провадження [18].

Реалізація конституційних положень зумовила необхідність вирішення наступного важливого завдання на шляху побудови оновленої судової системи, а саме формування системи судів загальної юрисдикції в Україні. Зазначене зумовлено тим, що системний аналіз положень Конституції в частині правосуддя і судоустрою дає підстави зробити висновок, що в ній не було повною мірою відтворено всієї системи судів, що, у свою чергу, потребувало розробки й ухвалення низки галузевих законів, які повинні були визначити види місцевих і спеціалізованих судів, їх структуру та повноваження. У цьому контексті слід зауважити, що пунктом 12 Перехідних положень Конституції України було передбачено, що Верховний Суд України та Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 цієї Конституції, але не довше ніж п'ять років [16, р. XV, п. 12].

Отже, конституційні положення щодо судової системи набули своєї визначеності в Законі України «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій України”» від 21 червня 2001 року, згідно з яким систему судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України складають місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України [19, ст. 20]. Крім того, необхідність реалізації конституційних вимог до функціонування судової системи одночасно спричинила також ухвалення низки законів про внесення відповідних змін до законодавства. Зокрема, змін зазнали закони України «Про судоустрій України», «Про статус суддів», «Про органи суддівського самоврядування», «Про арбітражний суд», «Про прокуратуру» та інші, а також процесуальні кодекси. Реалізація змін у судовій системі, спричинених прийняттям низки згаданих законів, у процесі розвитку вітчизняної судової влади дістала назву «малої судової реформи» [7, с. 8].

На нашу думку, прийняття зазначених вище нормативно-правових актів мало певні позитивні наслідки. Зокрема, як зазначає у своєму дослідженні О. Хотинська-Нор, до системи судів загальної юрисдикції було введено підсистему арбітражних судів, перейменованих у господарські; визначено систему судів загальної юрисдикції у складі місцевих судів, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України; у судові процедури запроваджено інститути апеляційного та касаційного оскарження судових рішень та скасовано інститут перегляду судових рішень у порядку нагляду; на рівні процесуальних кодексів наповнено змістом конституційні засади судочинства; у кримінальному судочинстві віднесено до виключної компетенції суду питання обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строку тримання особи під вартою,

санкціонування проведення огляду та обшуку житла або іншого володіння особи, а також накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, звільнення від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами тощо; знайшло законодавче вирішення питання про призначення голів судів загальної юрисдикції [7, с. 8].

Наступним нормативно-правовим актом, який, на наш погляд, ознаменував закінчення певного етапу в проведенні судової реформи після прийняття Конституції України став ухвалений Верховною Радою України Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року. У ньому визначено правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також загальний порядок забезпечення діяльності судів та врегульовано інші питання судоустрою [20]. Беззаперечним досягненням цього закону є те, що ним встановлено абсолютно нову систему судів загальної юрисдикції. Згідно із положеннями закону систему судів загальної юрисдикції на той час складали: місцеві суди; апеляційні суди, Апеляційний суд України; Касаційний суд України; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України [20, ст. 18]. Наступною надважливою новацією вказаного закону стала зміна самої ідеології у визначенні пріоритетів завдання суду – від всемірного зміцнення законності й правопорядку, запобігання злочинам та іншим правопорушенням до забезпечення захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини та громадянина.

В організаційному забезпеченні судової діяльності важливою новелою цього закону стало утворення Державної судової адміністрації України як центрального органу виконавчої влади, що здійснює організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, а також інших органів та установ судової системи [20, ст. 125].

Третій етап розвитку судової системи, на нашу думку, відбувся протягом 2002–2013 рр. і характеризувався, з одного боку, намаганням удосконалити судівництво для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, а з іншого – спробою створення правового підґрунтя для функціонування судочинства як одного з елементів єдиної владної вертикалі.

Зокрема, нормативно-правову базу судочинства було вдосконалено завдяки ухваленню у 2003 році нового Цивільного кодексу та Кримінально-виконавчого кодексу, у 2004 році – Закону України «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді», у 2005 році – Кодексу адміністративного судочинства.

Важливе значення в системі нормативно-правового забезпечення подальшого реформування судової системи України мала Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року (далі – Концепція). Метою Концепції було забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд [21].

Концепцією, крім інших позитивних новел, передбачалося створення нової системи судів, за якої кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції:

місцеві суди – першої інстанції, апеляційні суди – апеляційної інстанції, вищі суди – касаційної інстанції, Верховний Суд – касаційної інстанції у виняткових випадках. На останньому етапі реформи передбачалося запровадження спеціалізації судів з поділом на цивільні, кримінальні та адміністративні, встановлення двох рівнів місцевих загальних судів (наприклад, районні чи міські кримінальні суди та окружні кримінальні суди), а також – утворення Вищого цивільного та Вищого кримінального судів і ліквідація військових судів [22, с. 41]. На жаль, основні положення Концепції внаслідок протистояння політичних сил у парламенті не було реалізовано.

За висновками вітчизняних правознавців, подальший процес реформування судової системи мав характер непослідовності та безсистемності. Кардинально протилежні ідеї в поглядах на потрібний державі судоустрій зумовлювали компромісний характер відповідних законів, що робило траєкторію розвитку судової системи хаотичною [7, с. 14].

Намагання зрештою створити в державі оптимальну структуру судової системи призвело до необхідності розробки та ухвалення наступного у трансформації судової системи Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, який став базовим у судовій реформі 2010 року. За напрямом організаційно-структурної побудови судової системи в цьому законі одним із принципів побудови судової системи України поряд із принципами територіальності та спеціалізації було визначено принцип інстанційності. Крім того, законом визначено, що систему судів загальної юрисдикції складають: місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди [23, ст. 17]. Таким чином, у системі судів загальної юрисдикції не передбачено інститути Апеляційного суду України, Касаційного суду України та військових судів. Крім того, суттєвим негативним наслідком ухваленого закону стало те, що в результаті судової реформи Верховний Суд України втратив свій конституційний статус: замість найвищого судового органу (останньої судової інстанції) він став «проміжним» судом, фактично процесуально підпорядкованим вищим спеціалізованим судам і позбавленим права приймати остаточне судові рішення.

У подальшому концептуальні положення судової реформи 2010 року було доповнено низкою законодавчих актів. Серед них – Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20 жовтня 2011 року [24], Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів» від 5 червня 2012 року [25].

За висновками вітчизняної та міжнародної експертної спільноти, судова реформа 2010 року кардинально змінила всі три складові вітчизняного правосуддя: судоустрій, статус суддів та судочинство. Зміни стосувалися також усіх головних аспектів діяльності судів і суддів: принципів судоустрою держави, самої системи судів та їх повноважень, порядку звернення до суду й процедур судового розгляду справ, механізму добору суддів, підстав і порядку їх відповідальності, системи забезпечення діяльності судів, засад суддівського самоврядування та навіть мови судочинства. Крім того, як зазначають експерти, якщо оцінювати в цілому задекларовану спрямованість судової реформи, то вона полягала у становленні

в Україні судової системи, яка б діяла на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантувала право особи на справедливий суд. Водночас аналіз нового законодавства з питань судочинства та моніторинг його застосування дозволив експертам дійти висновку, що забезпечення прав людини на справедливий суд не стало дійсною метою судової реформи. Дійсна мета реформаторів полягала в тому, щоб зробити суддів залежними й керованими з одного центру, а саме чинного на той час Президента України В. Януковича та його адміністрації [22, с. 17–18].

Революція Гідності 2013–2014 років дала поштовх для впровадження в країні невідворотних змін та проведення ключових реформ, у тому числі й судової. Тому наступний, четвертий, етап у розвитку судової системи пов'язаний із судовою реформою, що розпочалася у 2016 році і стала найбільш масштабною в історії незалежної України. В основу нормативно-правового забезпечення реформи було покладено законодавчі акти, ухвалені Верховною Радою України 2 червня 2016 року: Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [26] та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [27], який був прийнятий уже з урахуванням конституційних змін.

У контексті досліджуваної нами проблеми необхідно наголосити, що конституційні зміни в частині реформування судової системи знайшли своє вираження в такому: для визначення організаційних основ судової системи було введено нову дефініцію – «система судоустрою»; повноваженнями щодо утворення реорганізації і ліквідації судів наділено Верховну Раду України; Верховний Суд визначено як найвищий суд у системі судоустрою України; указано, що відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди; встановлено, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди [26, ч. 5 ст. 125].

Стосовно системи судоустрою Законом України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено нову систему судоустрою в державі, яку становлять окружні місцеві загальні, адміністративні та господарські суди; апеляційні суди (загальні, адміністративні та господарські); Верховний Суд, у складі якого діють касаційні цивільний, кримінальний, адміністративний та господарський суди, а також Велика Палата Верховного Суду. Крім того, утворено новий судовий орган – Вищий антикорупційний суд. Також триває процес формування Вищого суду з питань інтелектуальної власності. У цьому контексті, як зазначає М. Булкат, варто зауважити, що створена наразі система судів у нашій державі характеризується конкретизованою спеціалізованістю [1, с. 303].

Висновки. Здійснений аналіз дає змогу зробити висновок, що судова система України протягом усього періоду незалежності держави знаходилася у стані постійних змін і реформування. Необхідність докорінних змін у цій сфері було зумовлено тим, що Україна від радянського минулого успадкувала судову систему, побудовану на авторитарних засадах, для якої пріоритетне значення мав захист не прав і свобод громадян, а державно-владних інтересів. Тому головним завданням на шляху створення судової системи незалежної держави було забезпечення незалежності судової влади, наближення національної судової системи та судочинства до міжнародних і європейських норм та стандартів.

За роки незалежності сформовано основне законодавче поле функціонування судової системи, фундаментальним підґрунтям якого стали Декларація про

державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності, Конституція України 1996 року. Крім того, нормативно-правова база національного судового законодавства своїми складовими має низку законів та інших нормативно-правових актів, якими охоплено організацію судової системи й визначено порядок діяльності судів, на принципово новому рівні визначено статус суду, закріплено принцип незалежності судової влади, поширено юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі.

Водночас сформована за часи незалежності нормативно-правова база діяльності судової системи України і на сьогодні має низку суттєвих недоліків, від вирішення яких залежить ефективність її діяльності. Отже, вирішення проблем удосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування та розвитку судової системи потребує істотних змін і доповнень у частині покращення доступу до правосуддя, розв'язання проблемних питань функціонування системи місцевих судів, чіткого визначення організаційних засад, на яких забезпечуватиметься діяльність судів усіх рівнів, узгодження нормативно-правових актів у цій сфері з вимогами Європейського Союзу. На шляху вдосконалення функціонування судової системи України головним завданням є впровадження в організацію роботи в галузі цій міжнародних стандартів і кращих практик Ради Європи та Європейського Союзу.

Наукові дослідження за цими напрямками є предметом наших **подальших наукових розвідок**.

Список використаних джерел

1. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 444 с.
2. Дубінко Д. О. Демократизація як закономірність модернізації українського судочинства в умовах соціальних змін : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М-во освіти і науки України, Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2019. 20 с.
3. Брынцев В. Д. Судебная власть (Правосудие). Итоги реформ 1992–2003 гг. в Украине : науч. издание. Харьков: Ксилон, 2004. 224 с.
4. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Харків : Право, 2016. 72 с.
5. Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991–2012 рр.): історико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2015. 212 с.
6. Кривенко В. В. Демократизація судової системи України: проблеми і перспективи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006. 19 с.
7. Хотинська-Нор О. З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України: організаційні аспекти. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 6–15.
8. Декларація про державний суверенітет України. Відомості *Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 31. Ст. 429.
9. Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон УРСР від 24 жовтня 1990 р. № 404-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 45. Ст. 606.
10. Про правонаступництво : Закон України від 12 вересня 1991 року № 1543-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 46. Ст. 617.
11. Сибільова Н. В. Порядок організації та діяльність судової влади. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm> (дата звернення: 05.04.2022).
12. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1992. № 30. Ст. 426.
13. Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів : Постанова Верховної Ради України від 3 лютого 1993 року № 2979-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1993. № 15. Ст. 135.

14. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року № 4017-XII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T401700?an=217> (дата звернення: 05.04.2022).
15. Про Конституційний Суд України : Закон України від 3 червня 1992 року № 2400-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1992. № 33. Ст. 272.
16. Конституція України. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
17. Колюх В. В. Трансформація судової системи України на основі Конституції України 1996 року з наступними змінами. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 26–32.
18. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 49. Ст. 272.
19. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21 червня 2001 року № 2531-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 40. Ст. 191.
20. Про судоустрій України : Закон України від 7 лютого 2002 року № 3018-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 27–28. Ст. 180.
21. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення: 10.04.2022).
22. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи : інформаційно-аналітичні матеріали. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf (дата звернення: 10.04.2022).
23. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 41–42, № 43, № 44–45. Ст. 529.
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України : Закон України від 20 жовтня 2011 року № 3932-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 22. Ст. 221.
25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів : Закон України від 5 червня 2012 року № 4874-VI.
26. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 28. Ст. 532.
27. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.

References

1. Bulkat, M. S. (2019). *Teoretyko-pravovi zasady sudovoi vlady: suchasnyi kontsept* [Theoretical and legal principles of the judiciary: a modern concept] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv. 444 s. [in Ukrainian].
2. Dubinko, D. O. (2019). *Demokratyzatsiia yak zakonodirnist modernizatsii ukrainskoho sudochynstva v umovakh sotsialnykh zmin* [Democratization as a regularity of modernization of the Ukrainian judiciary in the conditions of social changes] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t im. V. N. Karazina. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian].
3. Bryncev, V. D. (2004). *Sudebnaya vlast' (Pravosudie). Itogi reform 1992–2003 gg. v Ukraine : nauch. izdanie* [Judiciary (Justice). Results of the 1992–2003 reforms in Ukraine]. Har'kov : Ksilon. 224 s. [in Russian].
4. Bryntsev O. V. (2016). «Elektronnyi sud» v Ukraini. Dosvid ta perspektyvy ["Electronic Court" in Ukraine. Experience and prospects] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo. 72 s. [in Ukrainian].
5. Okhotnytska, N. V. (2015). *Stanovlennia sudovoi systemy Ukrainy (1991–2012 rr.): istoryko-pravovyi aspekt* [Formation of the judicial system of Ukraine (1991–2012): historical and legal aspect] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika». Lviv. 212 s. [in Ukrainian].
6. Kryvenko, V. V. (2006). *Demokratyzatsiia sudovoi systemy Ukrainy: problemy i perspektyvy* [Democratization of the judicial system of Ukraine: problems and prospects] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.10 / Odeska natsionalna yurydychna akademiia. Odesa. 19 s. [in Ukrainian].
7. Khotynska-Nor, O. Z. (2016). *Vplyv «maloi sudovoi reformy» na rozvytok sudovoi systemy Ukrainy: orhanizatsiini aspekty* [The impact of "small judicial reform" on the development of the judicial system of Ukraine: organizational aspects]. *Sudova apeliatsiia*. № 1. S. 6–15 [in Ukrainian].

8. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy [Declaration of State Sovereignty of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. 1990. № 31. St. 429 [in Ukrainian].
9. Pro zminy i dopovnennia do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) Ukrainiskoi RSR [On Amendments to the Constitution (Basic Law) of the Ukrainian SSR] : Zakon URSR vid 24 zhovtnia 1990 r. № 404-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. 1990. № 45. St. 606 [in Ukrainian].
10. Pro pravonastupnytstvo : Zakon Ukrainy vid 12 veresnia 1991 roku № 1543-XII [On succession : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. 1990. № 46. St. 617 [in Ukrainian].
11. Sybilova, N. V. Poriadok orhanizatsii ta diialnist sudovoi vlady [The order of organization and activity of the judiciary]. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm> (data zvernennia: 05.04.2022) [in Ukrainian].
12. Pro Kontsepsiui sudovo-pravovoi reformy v Ukraini [About the Concept of Judicial and Legal Reform in Ukraine] : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28 kvitnia 1992 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. 1992. № 30. St. 426 [in Ukrainian].
13. Pro pereimenuvannia viiskovykh trybunaliv Ukrainy u viiskovi sudy Ukrainy i prodovzhennia povnovazhen yikh suddiv [On renaming the military tribunals of Ukraine to the military courts of Ukraine and extending the powers of their judges] : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 3 liutoho 1993 roku № 2979-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. 1993. № 15. St. 135 [in Ukrainian].
14. Pro vnesennia zmin i dopovnen do Zakonu Ukrainiskoi RSR «Pro sudoustrii Ukrainiskoi PCP» vid 24 liutoho 1994 roku № 4017-XII [On Amendments to the Law of the Ukrainian PCP "On the Judiciary of the Ukrainian PCP"]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T401700?an=217> (data zvernennia: 05.04.2022) [in Ukrainian].
15. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 3 chervnia 1992 roku № 2400-XII [On the Constitutional Court of Ukraine: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. 1992. № 33. St. 272 [in Ukrainian].
16. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
17. Koliukh, V. V. (2017). Transformatsiia sudovoi systemy Ukrainy na osnovi Konstytutsii Ukrainy 1996 roku z nastupnymy zminamy [Transformation of the judicial system of Ukraine on the basis of the Constitution of Ukraine of 1996 with the following changes]. *Pravova derzhava*. № 26. S. 26–32 [in Ukrainian].
18. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 zhovtnia 1996 roku № 422/96-VR [On the Constitutional Court of Ukraine : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1996. № 49. St. 272 [in Ukrainian].
19. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii Ukrainy» vid 21 chervnia 2001 roku № 2531-III [On Amendments to the Law of Ukraine "On the Judiciary of Ukraine"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2001. № 40. St. 191 [in Ukrainian].
20. Pro sudoustrii Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 7 liutoho 2002 roku № 3018-III [On the Judiciary of Ukraine : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2002. № 27–28. St. 180 [in Ukrainian].
21. Kontsepsiia vdoskonalennia sudivnytstva dlia utverdzhennia spravedlyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeyskykh standartiv [The concept of improving the judiciary to establish a fair court in Ukraine in accordance with European standards] : skhvalena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 10 travnia 2006 roku № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (data zvernennia: 10.04.2022) [in Ukrainian].
22. Sudova reforma v Ukraini: potochni rezultaty ta naiblyzhchi perspektyvy [Judicial reform in Ukraine: current results and short-term prospects] : informatsiino-analitychni materialy URL: https://razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf (data zvernennia: 10.04.2022) [in Ukrainian].
23. Pro sudoustrii i status suddiv : Zakon Ukrainy vid 7 lypnia 2010 roku № 2453-VI [On the Judiciary and the Status of Judges : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2010. № 41–42, № 43, № 44–45. St. 529 [in Ukrainian].
24. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozghliadu sprav Verkhovnym Sudom Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2011 roku № 3932-VI [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Consideration of Cases by the Supreme Court of Ukraine : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2012. № 22. St. 221 [in Ukrainian].

25. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia harantii nezalezhnosti suddiv : Zakon Ukrainy vid 5 chervnia 2012 roku № 4874-VI [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Strengthening Guarantees of Judges' Independence : Law of Ukraine] [in Ukrainian].

26. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) : Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1401-VIII [On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice) : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2016. № 28. St. 532 [in Ukrainian].

27. Pro sudoustrii i status suddiv : Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII On the Judiciary and the Status of Judges : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2016. № 31. St. 545 [in Ukrainian].

Zozulya Evgen,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE

The article is devoted to the study of the organizational and legal foundations of formation, identifying the characteristics and trends of the functioning and development of the judicial system in the process of creating Ukraine as an independent state. The definition of the concept of "judicial system" as an organizational form of judicial power has been clarified. With the help of the historical and legal approach, the periodization of the main stages of the formation and development of the judicial system of Ukraine is proposed. The system of regulatory support for the organization and activities of the judicial system of Ukraine was analyzed, which ensured phased structural changes in the judicial system based on the development and change in the functions of existing courts, with the gradual separation of a number of their units into independent units of the judicial system with special jurisdiction or into additional courts. The structure of the judicial system and the peculiarities of its changes in the context of the adoption of the Concept of Judicial and Legal Reform of 1992, the adoption of the Constitution of Ukraine, the implementation of the so-called "small judicial reform" of 2001, the judicial reform of 2010 and 2016 were described. The peculiarities of the organization of the judicial system during the specified period are reflected. The directions for further reform of the judicial system were determined and proposals were formulated for improving the legal framework and the foundations of its functioning and development. The analysis makes it possible to conclude that the judicial system of Ukraine throughout the period of independence was in a state of constant changes and reform. During the years of independence, the main legislative field of functioning of the judicial system was formed, the fundamental basis of which was the Declaration on State Sovereignty of Ukraine, the Act of Declaration of Independence, the Constitution of Ukraine in 1996. On the way to improve the functioning of the judicial system of Ukraine, the main task is to introduce in this area of international standards and best practices of the Council of Europe and the European Union in this area.

Key words: *judicial system; organizational and legal foundations; regulatory and legal support; judicial reform; organizational support.*

Надіслано до редколегії 22.04.2022
Рекомендовано до публікації 02.05.2022